

Nezvěstný: mezi Západem a Východem aneb Hostovského ministerstvo strachu

Juan Zamora

Univerzita Karlova, Praha

Kdo žil v roce 1951 v Československu a měl rád detektivky či různé příbuzné žánry jako špionážní či kriminální příběhy,¹ ten si věru nepočítl. Toho roku v češtině vyšly například tituly sovětských autorů *Kapitán Staré želvy*, *Dvojí prohlídka* nebo *Vojenské tajemství*.² První jmenovanou prózu napsal Lev Liňkov, ostatní dvě knihy Lev Šejnin. *Kapitán Staré želvy* nabízí: „Vyprávění o boji oděských čekistů a právě založené námořní policie proti škůdcům sovětské moci v prvních letech sovětského státu, kdy po skončení občanské války a vyhnání interventů ze země bylo třeba vypořádat se s vnitřními rozvratníky – nacionalisty, menševiky, esery a bandami podloudníků, kteří v žoldu agentů anglo-francouzského a amerického kapitálu připravovali protisovětské povstání ve všech větších střediscích Ruska.“³

Anotace *Vojenského tajemství*, dostupná v elektronickém katalogu Národní knihovny, uvádí, že „ústřední zápletkou je snaha němec. špionážní služby zajmout a odstranit sovětského konstruktéra nového děla“. A dodejme: „Román ukazuje vysoké morální kvality, bdělost a všestrannou pohotovost sovět. orgánů a jako protiklad zachycuje bezcitnou krutost a egoismus nacistických špionážních agentů.“⁴

Produkce v předcházejících či následujících letech není nijak odlišná. Je publikováno hodně sovětských překladů a v rámci sledovaných žánrů v té době zaujímá nikoliv nevýznamné místo – bereme-li v potaz celkově malé množství titulů – tvorba pro mládež.

Roku 1951 poprvé vychází rovněž román Václava Řezáče *Nástup*, nedlouho poté zfilmovaný (premiéra 1953). Tento budovatelský román, jakkoliv se může zdát jeho zmínka v daném kontextu zarážející, dobře doplňuje obrázek o tom, v jaké situaci

1 K definici detektivní literatury v češtině odkazujeme na heslo v *Encyklopedii literárních žánrů* (MOC-NÁ 2004: 106–114) či na základní publikaci Josefa Škvoreckého *Nápady čtenáře detektivek* (nejnověji ŠKVORECKÝ 1998: 14–191). Vztah detektivky a toho, co zde označujeme jako příbuzné žánry, v češtině zachycuje Michal Sýkora v publikaci *Britské detektivky: od románu k televizní sérii* (SÝKORA 2012: 7–24), v níž vychází ze zahraniční literatury. Jako nadřazený definující termín užívá *crime fiction*, pod nějž bychom na stejných úrovních mohli řadit detektivku i například špionážní příběhy. Pro téma našeho příspěvku podotýkáme, že v knize *The Cambridge Companion to Crime Fiction* (ed. Martin Priestman) najdeme dílčí kapitulu Davida Seeda „Spy Fiction“ (SEED 2010: 115–134); John Scaggs v publikaci *Crime Fiction* má podkapitulu „The Anti-Conspiracy“ (SCAGGS 2010: 117–122).

2 Při vyhledávání knih z příslušného roku byl využit katalog Národní knihovny ČR a web Pitaval.cz

3 Dostupné na <https://www.pitaval.cz/kniha/4613-lev-linkov-kapitan-stare-zelvy> [6. 9. 2018].

4 Dostupné na https://aleph.nkp.cz/F/5TIU1RLL7U6DYFVHUF1TX2REC3QPI691N3VSB8IYDUNA5SM1N3-34108?func=full-set-set & set_number=118212 & set_entry=000049 & format=999 [6. 9. 2018].

byly tehdy v Československu „žánry napětí“.⁵ Na jedné straně je můžeme označit jako něco, co je považováno za nežádoucí a co vychází jen v omezeném počtu a v kvalitě vyvolávající pochyby – jako jsou zmíněné sovětské prózy. Na druhou stranu určité prvky napínavého čtení prostupují jako v případě *Nástupu* i do takzvané vážné literatury.

Využívání špionážních či dobrodružných motivů (jako třeba právě u *Nástupu*) oproti příběhům, kde se vyšetřují „běžné“ zločiny motivované osobními vztahy mezi vystupujícími postavami, se zdá logické. Hledání nepřátel, potírání jejich spárů umožňujeme ukázat, že „my se s těmi záškodníky poprat dokážeme“, a tento proud proniká také do filmu.⁶

V roce 1951 ovšem poprvé vychází, a to v dánském překladu rovněž Hostovského román *Nezvěstný* (česká verze je publikována až čtyři roky poté v Kanadě). Byť Egon Hostovský v té době už nežije v Československu, srovnání s už zmíněnými díly o to více ukazuje na kvality jeho prózy, v níž máme také co do činění se špionážní zápletkou; navíc potvrzuje, že oficiální směřování česky psaných nebo česky vydávaných děl nebylo jediné možné.

V *Nezvěstném* vystupují špioni – československou komunistickou stranu reprezentuje doktor Matějka z ministerstva vnitra, Spojené státy voják Morgan, působící při americké ambasádě v Praze. Obě tajné služby mají zájem o nějakou osobu – Pavla Krále, onoho nezvěstného z titulu románu, „člověka v dvojích spisech“ (HOSTOVSKÝ 2011: 191) – a shodně řeší, zda Král smí, či nesmí odcestovat z Československa do Ameriky. Otázku „Pustit, či nepustit“ – tedy dovolit vycestovat z Československa – mimochodem najdeme i v jedné epizodě *Triceti případů majora Zemana*.⁷ Motiv cesty z jednoho odděleného světa do druhého, který je prezentován jako nějaká hrozba pro zájmy tajných služeb, se zkrátka pro špionážní látku ukazuje jako produktivní téma.

Zmíňme též dílčí prvky: Matějka kancelář vypadá, jak si – ovlivnění dalšími žánrovými díly – zřejmě představíme úřadovnu špionského mocipána; mj. tu padne charakteristika „předsíní neznámého zeměpánu“ (IBID.: 26). V Hostovského próze se mizí zadním vchodem a přelézá se plot (jak činí Američan Morgan), lidé jsou tajně převáděni přes hranice, a aby se tak mohlo stát, je třeba vyslovit tajné heslo.

Jenže ačkoliv v *Nezvěstném* špionážní prvky nacházíme, je zřejmé, že se jedná o knihu s jinými, vyššími literárními ambicemi, která tím, jak s žánrovými zvyklostmi pracuje po svém, poskytuje zcela jiný čtenářský zážitek.

V prvé řadě uvedme, jakým způsobem se v *Nezvěstném* pracuje s fokalizací. Celý román je vyprávěn v gramatické třetí osobě singuláru z pohledu různých postav. Není tu tedy ich-forma jako v o něco pozdějším *Půlnočním pacientovi* (anglicky 1954, česky poprvé 1959), v němž autor rovněž využívá špionážních motivů. Do nitra postav, vystupujících v *Nezvěstném*, ovšem příliš nenahlédneme. Hlavní jsou dialogy – právě prostřednictvím vyřčeného slova se odehrává stěžejní část knihy. Ale říká se tu pravda?

5 Neurčitou formulaci „žánry napětí“ volíme úmyslně ve snaze nepouštět se do žánrových diferenciací, nastíněných v pozn. č. 1.

6 I filmová produkce nějak využívající prvky *crime fiction* z té doby by si zasloužila další sledování, kromě *Nástupu* zmiňujeme alespoň snímek o banderovcích Akce B (premiéra 1952) a špionážní *Expres* z *Norimberka* (premiéra 1954).

7 V úvodu 20. epizody, zasazené do roku 1963, řeší Václav Kalina ze Státní bezpečnosti – zdůrazněme, že muž nikoliv nepodobný Matějkově –, zda nechat odcestovat na Západ redaktora Československé televize.

Zůstáváme v nejistotě, některé věci jako by totiž byly pouze naznačené. Podstatná je moc, kterou je možné prostřednictvím slova získávat.⁸

O Američanu Morganovi se tak mj. dozvídáme: „Morgana nezajímala Král ani jeho osud, nezajímala ho pravda, nezajímalo ho vlastně nic kromě možnosti objevit nové zdroje informací o komkoli a o čemkoli“ (IBID.: 118).

Střídání popsané nahlížecí perspektivy dává prostor k zapojení postav cizinců. Pří-
mý popis revolučních událostí února roku 1948 vidíme zejména z perspektivy cizinky, očima slečny Pollingerové z americké ambasády v Praze, jež neumí česky. Svůj dojem z progottwaldovských protestujících líčí takto: „[...] tragikomické na tom je, že ti lidé skutečně pochodují jako stádo otroků, a pro člověka, který je odkázán jen na sluchový dojem, jejich provolávání zní jako kohoutí kokrhání na smrt. Chudáci!“ (IBID.: 156).

Pan Johnson je amerikanizovaný Čech, jenž po všech čertech shání svůj kufr (mimo-
chodem postava, která by se ideálně hodila do americké detektivní prózy). Zatímco Čechům přijde Matějka kancelář teplá – „na stole květiny (teď, v únoru!) a především vlnité ústřední topení, z něhož doopravdy sálo teplo“ (IBID.: 22) –, pan Johnson je v hodnocení zdrženlivější – „ačkoliv tam u něho zvláštní teplo nebylo“ (IBID.: 49). Jde pochopitelně o detail, dobře však přispívá k nejednoznačnosti, různosti *Nezvěstného*.

V románu vystupuje i cizinec ve smyslu role v příběhu: Důležité setkání dvou po-
stav příběhu, Erika Brunnera s novinářem Oldřichem Borkem, sledujeme z pohledu číšníka, jenž v knize žádnou roli nesehraje – po své jediné kapitole z děje zase zmizí a už se do něj nevrátí. Ovšem to, že hovor pozorujeme jeho očima, dává setkání jiný náhled: situace získává ironický odstup, neboť číšník nezná podrobnosti a uniká mu, oč se vlastně jedná.⁹

Postava číšníka, který má své informace o blížícím se převratu – všimněme si, že své špehy mají tajné služby, ale i číšník –, zároveň dobře vystihuje, jak se v *Nezvěstném* přistupuje k informacím. Doktor Matějka z ministerstva vnitra sice má své složky a po telefonu dokáže zjistit všelicos – je to špionážní mocipán dle žánrových představ, avšak podstatně výraznější je dojem toho, co člověk od někoho zaslechl, co se někde povídalo. *Nezvěstným* opakovaně prostupuje atmosféra „šeptandy“, týkající se kromě politických událostí také mezilidských vztahů – toho, co jeden o druhém (či na druhého) ví.

Souvisejícím rysem je atmosféra strachu, vzájemného špiclování, profizlovanosti a nevlídnosti – a to i nevlídnosti čistě meteorologické. Opakovaně v knize narazíme na popisy špatného počasí, což zachycuje už samý začátek, kdy Erik Brunner čeká na Masarykově nádraží na tramvaj; získáváme pocit, že nic nefunguje: „[...] špatně vypadám,“ říká Brunner, „jen proto, že dnes neteče teplá voda [...]“ (IBID.: 89).

V souvislosti se vzájemnými intrikami, vzájemným sledováním píše Vladimír Pa-
poušek v knize *Egon Hostovský – Člověk v uzavřeném prostoru*¹⁰ o „absolutně propojitelné síti“ (PAPOUŠEK 1996: 114). V centru pozornosti je Pavel Král, který různé postavy nějak „zaujal“ a různí lidé se o něj zajímají, ale krom toho jedna postava „hlídá“ a/nebo

8 Vladimír Papoušek v souvislosti s *Nezvěstným* (a jinými Hostovského tituly) uvádí „hrdinův pocit ohrožení nějakou společenskou strukturou usilující o absolutní moc“ (PAPOUŠEK 1996: 111).

9 Srov. toto unikání s uchopitelností komunistických i jiných idejí či s uchopitelností Pavla Krále v příběhu. Nemysleme tím přitom pouze odlišné „výklady“ této postavy v závislosti na tom, kdo o něm právě hovoří, ale také skutečnost, že v chronologické rovině vyprávění z roku 1948 (tedy mimo vzpomínky postav) se Král toliko jednou sotva mihne – dozvídáme se, že právě odešel (HOSTOVSKÝ 2011: 54).

10 Všimněme si toho uzavřeného prostoru, viz pozn. č. 7 a naše dřívější zmínka o cestování z Východu na Západ.

chce nějak ovlivnit druhou; někdy to platí navzájem (Brunner a jeho kolega z ministerstva Hušner); na jednu postavu může upírat pozornost více lidí (kromě Krále zejména pozornost soustředěná na Kapouna). Dodejme, že ovládání, sledování atd. rozhodně všichni nečiní jen v zájmu nějaké ideologie.

Naproti tomu „klasický“ špionážní příběh více inklinuje k jednodušší a stereotypnější zápletce. Patrné je to z anotací už řečených sovětských próz, ale na pomoc si můžeme vzít taktéž například příběhy s Jamesem Bondem, aby se nezdálo, že jde o jednostranný pohled vyprávění ve světě za železnou oponou. Máme před sebou jasně vymezené světové strany, kde je zřejmé, kdo z postav je hodný, správný a kdo zlý, špatný. I v *Nezvěstném* sice vystupují „soupeři“ Matějka a Morgan, avšak tak jednoznačné jako v bondovkách to rozhodně není.

Kvůli dosud nastíněnému tak *Nezvěstného* nemůžeme řadit k obvyklé, řadové špionážní produkci, ale nabízí se přirovnání ke Grahamu Greenovi. Poukazuje na to Vladimír Papoušek v doslovu k vydání *Nezvěstného* z roku 2011 (PAPOUŠEK 2011: 258) a zmiňuje Greenovo *Ministerstvo strachu* (1943). Pokud si obě knihy pozorně přečteme, čtenářský zážitek bude podobný.¹¹ A některé body, jež jsme zmínili o Hostovského próze, platí také na *Ministerstvo strachu*. Podtrhněme navíc, kdo je hlavní postavou v Greenově románu: Není to žádný zkušený agent, ale člověk, který se jen náhodně dostává do špionážního soukolí, stejně jako se děje v *Nezvěstném* Eriku Brunnerovi i dalším postavám.

Zmínkou o Grahamu Greenovi míří tento příspěvek k názoru, že síla Hostovského knihy nespočívá pouze v tom, co se tu odehrává, v ději ve smyslu nějaké změny stavu (což je jistě atraktivní u „obyčejného“ špionážního příběhu). Román spěje od výchozího bodu, kdy se řeší postava Petra Krále, ale chybí mu grandiózní finále, vyřešení všech problémů,¹² jak by se patřilo do žánrové literatury. A pokud bychom měli děj *Nezvěstného* převyprávět, zjistíme, jak je to oproti sovětské produkci vydané roku 1951 v českém překladu složité.

Složitý svět lidí kolem pražského ministerstva strachu však zůstává stále aktuální.

11 Na motivy románu *Ministerstvo strachu* vznikla dvoudílná adaptace, kterou vytvořila Československá televize (1966). Zůstává v ní napínavý příběh, děj, který rychle plyne. Pryč je ovšem Greenova výborně vystavená paranoidní atmosféra – k tomu srov. též Seedův pojem „paranoid edge“, použitý o této knize (SEED 2010: 123) – navíc v Greenově původním textu naopak jednotlivé scény plynou pomalu. Televizní zpracování tak nechtíc ukazuje sílu knižní předlohy. Paranoia a pomalé plynutí (byť tu není myšleno jako kritická připomínka, nýbrž jako prostá charakteristika dané knihy) můžeme uvést i v souvislosti s Hostovského *Nezvěstným*.

12 Netroufáme si například s jistotou určit, jestli norský velvyslanec umírá přirozenou smrtí, nebo jde o akci komunistických tajných služeb (popř. někoho jiného).

PRAMENY:

HOSTOVSKÝ, Egon

2011 [1951, česky 1955] *Nezvěstný*, ed. Olga Hostovská (Praha: Mladá fronta)

LITERATURA:

MOCNÁ, Dagmar

2004 heslo „detektivka“; in: D. M., Josef Peterka a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů* (Praha - Litomyšl: Paseka), s. 106-114

PAPOUŠEK, Vladimír

1996 *Egon Hostovský - Člověk v uzavřeném prostoru* (Jinočany: H & H)
2011 „Muž, který se ztratil (Egon Hostovský znovu odchází); in: Egon Hostovský: *Nezvěstný* (Praha: Mladá fronta), s. 257-260

SEED, David

2010 [2003] „Spy Fiction“; in: Martin Priestman (ed.): *The Cambridge Companion to Crime Fiction* (Cambridge: University Press), s. 115-134

SCAGGS, John

2010 [2005] „The Anti-Conspiracy“; in: „Crime Fiction“ (London - New York: Routledge), s. 117-122

SÝKORA, Michal

2012 „K teorii detektivního žánru“; in: M. S. et al.: *Britské detektivky: od románu k televizní sérii* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci), s. 7-24

ŠKVORECKÝ, Josef

1998 [1965] *Nápady čtenáře detektivek a jiné eseje*. Ed. Michael Špirit (Praha: Ivo Železný), s. 14-191

